

УДК 911.3

Чернова Г.В., Денисик О.О.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Природні рекреаційні ресурси Вінниччини

У статті здійснено оцінку природних рекреаційних ресурсів як складової ресурсно-рекреаційного потенціалу Вінницької області з метою їх подальшого використання в рекреаційній діяльності регіону. Природні рекреаційні ресурси впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності області і використовуються для туризму, лікування та оздоровлення населення. Підсумувавши оцінки естетичної цінності території адміністративних районів області, оцінки їх забезпеченості кліматичними, водними, лісовими ресурсами та врахувавши показники рекреаційного навантаження, визначена інтегральна бальна оцінка забезпеченості природними рекреаційними ресурсами. Найвищою вона є у Вінницькому, Літинському, Муровано-Куриловецькому, Могилів-Подільському, Хмельницькому, Жмеринському та Немирівському районах. Аналіз та оцінка природних рекреаційних ресурсів показали, що в перспективі на території Вінницької області може функціонувати та розвиватися потужний територіально-рекреаційний комплекс. З метою охорони природних ресурсів необхідно збільшувати кількість природно-заповідних об'єктів та територій. Виявлення, збереження та повноцінне використання природних рекреаційних ресурсів регіону є одним з найактуальніших завдань.

Ключові слова: ресурсно-рекреаційний потенціал, природні рекреаційні ресурси, естетична цінність території, рекреаційне навантаження, інтегральна бальна оцінка ресурсно-рекреаційного потенціалу.

Chernova A.V. Natural recreational resources of Vinnitsa region. The natural recreational resources as a component of the resource and recreational potential of the Vinnitsa region for the purpose of their further use in the recreational activity of the region in this article. Natural recreational resources influence the territorial organization of recreational activity of the region and are used for tourism, treatment and health improvement of the population. The share of lands of health and recreational purpose – zones of mass rest and tourism is only 0.05% of the area of the region. This is an extremely low figure, and the development of these lands is uneven. Summing up the estimates of the aesthetic value of the territory of the administrative districts of the region, assessing their provision of climate, water, forest resources and taking into account the indicators of recreational load, the integral point estimate of the provision of natural recreational resources is determined. The highest is in Vinnitsa, Litinsky, Murovano-Kurilovetsky, Mogilev-Podilsky, Khmelnytsky, Zhmerinsky and Nemyriv districts. Analysis and evaluation of natural recreational resources showed that in the future a powerful territorial and recreational complex can function and develop in the Vinnitsa region. In order to protect natural areas, it is necessary to increase the number of nature reserves and territories. Identifying, preserving and fully utilizing the region's natural recreational resources is one of the most pressing tasks.

Key words: resource-recreational potential, natural recreational resources, aesthetic value of the territory, recreational load, integral point evaluation of resource-recreational potential.

Наявність проблеми. Одним із головних завдань ринкової трансформації економіки України є ефективне використання природно-ресурсного та соціально-економічного потенціалу регіонів. У зв'язку з цим особливо актуальним постає питання розвитку рекреаційної сфери. У теперішній час, коли життєвий рівень населення значно знизився, варто звернути увагу на значний рекреаційний потенціал, що розміщений у регіонах, які раніше не використовувалися інтенсивно в рекреаційному господарстві. У зв'язку з цим, дослідження проблем розвитку рекреаційного комплексу Вінницької області та ефективного використання його природно-ресурсної бази має важливе значення. Масштаби та результативність рекреаційної діяльності регіону залежить від багатьох чинників, провідне місце серед яких займає наявність багатих рекреаційних ресурсів.

Аналіз попередніх досліджень з проблематики. Суттєві аспекти

ресурсно-рекреаційної проблематики ґрунтовно висвітлені в класичних роботах географів В.С. Преображенського, М.П. Крачила, М.С. Мироненка, І.Т. Твердохлебова, М.В. Багорова, О.О. Мінца, І.І. Пірожника. Серед робіт останніх років на особливу увагу заслуговують роботи Бейдика О.О., Мацоли В.І., Царика Л.П., Черчик Л.М., Поколодної М.М. та багатьох інших.

Мета дослідження. Оцінка природних рекреаційних ресурсів Вінницької області як важливої складової ресурсно-рекреаційного потенціалу з перспективою їх використання в рекреаційній діяльності регіону.

Результати дослідження. Важливою складовою рекреаційних ресурсів є природні ресурси – об'єкти та явища натурального походження, що залучені у сферу рекреації та туризму. До складу природно-рекреаційних ресурсів входять ландшафти, компоненти природи, які використовують у сфері рекреації та туризму (геологічні, орографічні, кліматичні, гідрологічні, ґрунтово-рослинні, фауністичні) [1].

Одним з чинників, що визначає ступінь придатності території для рекреаційної діяльності є рельєф. Рельєф Вінницької області сформувався під дією ендегенних та екзогенних чинників. Сучасна поверхня області – це хвиляста, подекуди горбиста рівнина. Південна і центральна частина Вінницької області лежать у межах Подільської, а північна – Придніпровської височин. Загальний похил території – на південний схід. У геоморфологічному відношенні Вінничину краще поділити на три частини: Придністер'я, Побужжя, Придніпровська височина. Вінницьке Придністер'я – це своєрідна «гірська країна», що створює можливості для організації зимових видів відпочинку, навчальних та пізнавальних екскурсій. Побужжя значно менше розчленоване долинами річок. Кристалічні породи тут перекриті шаром антропогенових відкладів, тому виходять на поверхню в долинах річок, утворюючи пороги. Ці території сприятливі для розвитку водного туризму. Середня висота височини в межах області становить 300 м. Низовин, у повному розумінні цього визначення, в межах області немає. Але долини та заплави річок області придатні для полювання, збирання ягід, грибів та лікарських рослин [3].

Важливе значення для рекреації має естетична цінність території, можливість її залучення для потреб рекреації. Територія Вінницької області характеризується високими естетичними якостями, виразністю рельєфу. Незважаючи на незначні відносні перевищення, є можливість огляду ближніх та середніх планів пейзажу, вибору найбільш вигідних точок огляду, що збільшує естетичну цінність території області в рекреаційному відношенні.

Кліматичні особливості області також сприяють створенню клімато-терапевтичних закладів та проведенню відпочинку і оздоровлення з використанням кліматичних ресурсів. За термічним режимом та режимом зволоження клімат Вінницької області є помірно-континентальним.

Проведення зимового відпочинку вимагає поєднання відповідних погодних умов. Середня місячна температура січня в області змінюється від $-6,0^{\circ}\text{C}$ (північний схід) до $-4,3^{\circ}\text{C}$ (південний захід). Середня тривалість зими області складає 110 днів. В розрізі адміністративних районів тривалість змінюється від 98 днів в Могилів-Подільському та Ямпільському до 113 в Літинському та Вінницькому районах. Режим ультрафіолетової радіації здійснює бактерицидну, вітаміноутворюючу дію на організм людини і відіграє важливе значення в оцінці рекреаційної цінності клімату. Оптимальними температурами влітку, за яких можливі всі види рекреаційної діяльності, є температури вище 15°C . Середня

місячна температура липня коливається від $+18,5^{\circ}\text{C}$ на півночі до $+20,6^{\circ}\text{C}$ на півдні. Середня тривалість літнього періоду становить в області 111 днів. В розрізі адміністративних районів вона коливається від 106 днів в Літинському, Вінницькому, до 124 – в Могилів-Подільському, Ямпільському районах. Активні види відпочинку можливі при температурі вище 12°C . Цей період рекреації починається з травня і триває до кінця вересня – початку жовтня. Одним з основних видів рекреаційної діяльності влітку є купально-пляжний відпочинок.

Тривалість купально-пляжного періоду в області коливається від 95 до 110 днів. Комфортність температурних умов у межах Вінницької області складає близько 3 балів влітку і 2 балів для зимового відпочинку. У кліматичному відношенні Вінницька область належить до областей із найсприятливішим співвідношенням тепла і вологи, що звичайно сприяє розвитку різних видів рекреаційної діяльності.

Станом на 01.01.2018 р. земельний фонд Вінницької області складає 2649,26 тис. га або 4,4% від площі України. Близько 78 % площі області займають сільськогосподарські угіддя. Ґрунтовий покрив області характеризується значною строкатістю та різноманітністю. Найбільш поширеними ґрунтами є сірі лісові – майже 33% та чорноземи – 50,1 %. З ґрунтовим покривом Вінниччини пов'язане формування родовищ лікувальних грязей, які можна використовувати в санаторно-курортному господарстві області.

Лікувальні грязі Вінниччини належать до торфових – торфові утворення боліт, які складаються в основному з решток вищих рослин і розклалися в умовах надлишкового зволоження та браку кисню. Торфові грязі з лікувальною метою використовують з 1965 р. на курортах м. Хмільника (Війтівецьке, Вербівське, Дубрівське родовища).

Розглядаючи придатність території Вінницької області для рекреаційних потреб, можна відзначити, що домінуючим землекористувачем в кожному районі є сільське господарство. Варто зазначити, що чим нижча якісна оцінка сільськогосподарських угідь, тим більша частка території району придатна для рекреаційного природокористування. За даними обласного управління земельних ресурсів частка земель оздоровчого та рекреаційного призначення – зон масового відпочинку та туризму складає лише 1,43 тис. га (0,05 % площі області). Це надзвичайно низький показник, крім того освоєність цих земель є нерівномірною. Серед районів області, порівняно великою часткою земель оздоровчого та рекреаційного призначення виділяються Вінницький, Крижопільський, Тульчинський, Хмільницький райони. Найбільше земель, потенційно придатних для рекреаційного використання мають Жмеринський, Немирівський, Літинський, Тульчинський, Погребищенський.

Вінницька область має густу мережу річок, що представлена річковими системами Південного Бугу, Дністра і Дніпра. Басейн Південного Бугу займає 62 % території області. З середніх річок тут протікає Соб і бере початок Гірський Тікич. Басейн Дністра займає 28 % території області. Протікає одна середня річка Мурафа. Басейн Дніпра представлений середньою річкою Рось з притоками Тетерева і Случі; займає 10 % території області. Загалом на території Вінниччини нараховується 3600 річок і струмків загальною довжиною 11800 км. Найбільші рекреаційні ресурси річок зосереджені в центральних та південних районах Вінниччини, головні з них Південний Буг та Дністер з притоками. Варто зазначити, що на Південному Бузі у незміненому природному вигляді збереглися пороги. Місцеве населення називає такі ділянки Побужжя «швейцаріями».

Описані і стали відомі Сутиська, Печерська, Ладижинська, Губницька, Гайворонська, Мигейська та Олександрівська «швейцарії» [3]. Побузькі пороги відомі далеко за межами області, тут можна здійснювати водні походи на байдарках, проводити змагання з туризму тощо. Гідрологічні характеристики річок визначають можливості їх рекреаційного використання. З початку червня до кінця серпня найбільш сприятливий період для всіх видів відпочинку та промислів. Глибина річок сприяє сплаванню на каяках та каное, для занять усіма видами водного спорту, туризму.

Водні ресурси області також акумулюються в озерах, водосховищах і ставках. Озер на Вінниччині немає, тому що значна дренальність території не сприяє їх утворенню. Загальна площа водосховищ і ставків у Вінницькій області складає близько 32 тис га. На 1 км² території припадає 1,2 водної поверхні водойм – це один із найвищих показників серед областей України. Найбільші площі водного дзеркала знаходяться в районах, що розташовані в басейні Південного Бугу: Літинському, Вінницькому, Гайсинському, Тульчинському (1,8-2,1 га/км²). До водосховищ віднесено штучні водойми місткістю понад 1 млн. м³. На Вінниччині 63 водосховища знаходяться в межах області. Крім того, частини 2-х водосховищ Дністерського каскаду розташовані на південному кордоні області. Загальна площа водосховищ області складає 11,2 тис га, що менше проектних даних приблизно на 1 тис. га. Найбільше з них Ладижинське на Південному Бузі, яке створено в 1964 р. Його площа 20,8 км². До ставків віднесено штучні водойми місткістю до 1 млн. м³. Більшість ставків на Вінниччині побудовані на малих річках та струмках, внаслідок чого їх водний стік зарегульований на 30-60 %. На території області знаходиться понад 4000 ставків загальною площею близько 20 тис. га. Насиченість ставками в області – одна з найвищих на Україні, чому сприяє хвилястий рельєф. Найбільше ставків в Немирівському районі, але середня їх площа складає лише 2,6 га. В Бершадському районі кількість ставків в 3,5 рази менша, однак середня площа одного дорівнює 11,0 га. Відкриті водойми Вінницької області мають всі умови для розвитку рекреаційної діяльності, зокрема для організації таких видів відпочинку, як катання на човнах, катамаранах, купання, мандрівки, сонячні та повітряні ванни. Найвищий бал забезпеченості водними ресурсами мають Бершадський, Вінницький, Гайсинський, Могилів-Подільський, Немирівський, Тиврівський, Тростянецький райони; менш забезпечені Жмеринський, Оратівський, Теплицький, Чернівецький.

Вінниччина багата якісними мінеральними та прісними підземними водами. Найбільш поширеним на території області є водоносний комплекс в тріщинуватій зоні кристалічних порід докембрію і продуктів їх вивітрювання. За хімічним складом води цього комплексу відносяться до типу гідрокарбонатних магній-кальцієвих або кальцієвих з мінералізацією 0,4 – 0,8 г/дм³. На території області розвідано та враховано державним балансом Хмільницьке родовище мінеральних лікувальних радонових вод (5 ділянок), родовище столових вод «Регіна» (4 джерела), 17 родовищ прісних вод (44 окремих ділянки). Розвідується Немирівське родовище мінеральних радонових вод, Бронницьке мінеральної лікувально-столової води, кілька родовищ столових вод.

Найбільш придатними для відпочинку та оздоровлення серед рослинних ресурсів є ліси. Крім естетичних якостей, ліс виконує також оздоровчі та санітарно-гігієнічні функції. Станом на 01.01.2018 р. в області налічувалась 380,3 тис. га земель лісового фонду, з них вкрито лісовою рослинністю – 356,8 тис. га

(13,5% від загальної площі області). По території області ліси розміщені нерівномірно. У Чечельницькому, Піщанському районах ліси займають понад 20% території; в більшості районів області лісистість коливається в межах 15-20% (Тульчинський, Тростянецький, Літинський, Жмеринський, Іллінецький тощо), а в Козятинському та Липовецькому районах менше 5%.

Основним показниками, які визначають рекреаційні функції лісу, є його віковий та породний склад. За віком в області переважають середньовікові, пристигаючі та стиглі ліси, частка молодняка незначна. Так як пристигаючі та стиглі ліси виділяють значно більше кисню, їх рекреаційна цінність вища. Найбільшу забезпеченість лісовими рекреаційними ресурсами мають Чечельницький, Піщанський, Тульчинський, Тростянецький, Літинський, Жмеринський райони області.

Значна частина території області, особливо заплави річок, зайнята луками. Лучна рослинність займає 11,7% загальної площі Вінниччини. Значними площами луків виділяються такі райони, як Калинівський, Літинський, Погребищенський. Для рослинного покриву лучних угідь Вінниччини характерним є переважання різноманітних злаків, лучних квітів, що створює естетичний ефект і сприяє організації короткотривалого відпочинку.

Важливе значення для формування та розвитку ТРК мають тваринні ресурси. Основним видами використання тваринних ресурсів є полювання і рибальство. Вінницька область багата на видовий склад і чисельність диких звірів і птахів. За природними комплексами мисливські угіддя поділили так: близько 15% займають ліси, 68% – поля, 12% – водно-болотні угіддя. Площа мисливських угідь області сягає близько 2 млн. га., з них охоплених мисливським упорядкуванням тільки 357,6 тис. га. З наростанням антропогенного впливу умови існування дикої фауни в її природному стані не покращуються, що привело до скорочення чисельності мисливських тварин. Також Вінницька область має сприятливі природні умови для ведення рибного господарства (густа річкова сітка – 0,38 км/км², наявність значної кількості водосховищ і ставків). Рибні ресурси є різноманітними.

Об'єкти природоохоронного фонду, за винятком заповідників, теж складають рекреаційний потенціал Вінниччини. Крім свого основного призначення – збереження і відтворення природного фонду, вони виконують і рекреаційні функції, особливо як передумова для розвитку екологічного туризму. Станом на 1.01.2018 р. на території Вінницької області функціонувало 420 природоохоронних об'єктів, серед яких: 43 загальнодержавного значення, з них 1 національний парк та 337 місцевого значення, з них 4 регіональні ландшафтні парки.

Загалом території і об'єкти природно-заповідного фонду Вінниччини займають 62151,805 га, що складає лише 2,35% від площі області. За кількістю природоохоронних об'єктів і територій в області виділяються Вінницький та Могилів-Подільський райони. У найкритичнішому стані за цим показником знаходяться Калинівський, Крижопільський, Липовецький і Оратівський райони. Території природоохоронних об'єктів мають глибоку пейзажну і культурну цінність, тому область потребує збільшення числа цих територій [2].

У компонентній структурі природно-ресурсного потенціалу Вінниччини природні рекреаційні ресурси складають 5,1 %. Потенціал її рекреаційних територій (здатність приймати рекреаційне навантаження) можна оцінити 2 балами [4].

Підсумувавши оцінки естетичної цінності території адміністративних районів області, оцінки їх забезпеченості кліматичними, водними, лісовими ресурсами та врахувавши показники рекреаційного навантаження визначили інтегральну бальну оцінку забезпеченості території Вінницької області природними рекреаційними ресурсами. Найвищою вона є у Вінницькому, Літинському, Муровано-Куриловецькому, Могилів-Подільському, Хмельницькому, Жмеринському та Немирівському районах (рис. 1).

Рис. 1. Оцінка потенціалу природно-рекреаційних ресурсів (у балах)

Висновки. Аналіз і оцінка природних рекреаційних ресурсів показує, що в перспективі на території Вінниччини може функціонувати та розвиватися потужний територіально-рекреаційний комплекс. Створена картографічна модель бальної оцінки природно-рекреаційних ресурсів, що відображає порайонні відмінності рівня рекреаційного забезпечення адміністративних районів області.

З метою подальшої охорони природних рекреаційних ресурсів необхідно збільшувати кількість природно-заповідних об'єктів і територій області. Таким чином, виявлення, збереження та повноцінне використання природних рекреаційних ресурсів регіону є одним з найактуальніших завдань.

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України. Методологія та методика аналізу, термінологія, районування. – К.: Київський університет, 2001. – 395 с.
2. Заповідні об'єкти Вінниччини. – Вінниця: Велес, 2005. – 104 с.
3. Перлини Східного Поділля / За ред. Г.І. Денисика: Вінниця: Тезис, 2008. – 168 с.
4. Чернова Г.В. Ресурсно-рекреаційний потенціал Вінницької області // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія, Вінниця, 2007. – Вип. 13. – С. 210-220.

1. Beydyk O.O. Rekreatsivno-turistski resursy Ukrainy. Metodologiya ta metodika analizu, terminologiya, rayonuvannya. – K.: Kiyvskiy universitet, 2001. – 395 s.
2. Zapovidni ob'ekty Vinnichchiny. – Vinnitsya: Veles, 2005. – 104 s.
3. Perlini Shidnogo Podillya / Za red. G.I. Denisika: Vinnitsya: Tezis, 2008. – 168 s.
4. Chernova G.V. Resursno-rekreatsivniy potentsial Vinnitskoyi oblasti // Naukovi zapiski Vinnitskogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Mihayla Kotsyubinskogo. Seriya: Geografiya, Vinnitsya, 2007. – Vip. 13. – S. 210-220.

Подано до редакції 18.09.2019

Рецензент – доктор географічних наук П.О. Сухий